

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ПОЯСІВ ПРОФЕСІЙНОГО МЕТОДОЛОГУВАННЯ*

Анатолій ФУРМАН

доктор психологічних наук, професор,
академік-секретар АН вищої школи України,
директор Інституту експериментальних систем освіти
та НДЦ “Економіка вищої освіти”,
завідувач кафедри соціальної роботи
Тернопільського державного економічного університету
Copyright © 2005

Стаття присвячена розвитку і теоретичному збагаченню ідеї Г.П. Щедровицького про трипоясову організацію мислєдїяльностї (МД) у сферї колективного втілення ідей, принципів, понять і схематизації СМД-методології. Уперше пропонується схема взаємодоповнення поясів МД та професійного методологування (ПМ) у системі вітакультурно зорїєнтованої методологічної діяльностї, що утримує нові компоненти – пояси-процеси розуміння і рефлексії, межї “ковітальність – культуротворення” у розширеному діапазоні ПМ та смислоаккумулятивний наскрізний процес категоризації.

Ідея поясів мислєдїяльностї належить Г.П. Щедровицькому, що сформульована ним у вересні 1980 року як результат тривалої мисленнево-ігрової імітації та низки рефлексивних дискусій представників його наукової школи у розвитковому форматі СМД-методології [4; 5; 10]. У результаті отримана трипоясова принципова схема МД, що містить відносно автономні, розташовані горизонтально один над одним, пояси: 1) мД – соціально організованого і культурно закріпленого колективного мислєдїяння, яке зумовлене конкретними проблемними ситуаціями та їх смисловими полями; 2) Д-К – поліфонічної і поліпарадигмальної думки-комунікації, котра насамперед відображається і закріплюється у словесних текстах, живе за принципами полілога, суперечностей, конфліктів і проблематизації; 3) М – чистого мислення, яке розгортається в невербальних

* Дослідження здійснене в рамках кафедральної теми “Вітакультурний простір-час соціально-психологічного пізнання і перетворення дійсності” (Державний реєстраційний номер: 0104-U-000403), затвердженої Тематичним планом науково-дослідної роботи ТДЕУ на 2005–2009 роки

схемах, формулах, графіках, таблицях, картах, діаграмах, що “можуть прочитуватися і використовуватися у процесах аналізованого мислення або як знакові форми, що зображують ідеальні об’єкти та ідеалізовані мисленнєві процедури, або як самі ці ідеальні об’єкти – миследіяльнісні чи природні, в котрі “впирається” наша думка” [10, с. 289].

При цьому центральним у цій схемі є пояс Д-К, оскільки саме він, на переконання Г.П. Щедровицького, поєднує в одне ціле праву і ліву частини схеми, тобто зіштовхує принаймні двох, а реально групу, учасників діалогу, кожний з яких виступає і як мислячий у процесі комунікації, і як той, хто розуміє повідомлення партнера чи партнерів, а також по-своєму інтерпретує текст у площині “мисленнєвих дошок” і в контексті індивідуального та колективного діянь під час відкритих виступів-презентацій, зреалізовуючи авторські форми рефлексії у динамічному просторі-часі загальної рефлексивної дискусії. Одноманітне зосередження і свідомо фіксація думки-дії на одному з двох інших поясів (мД чи М), котрі знаходяться по різні сторони від центральної ланки полілогічного акту Д-К, вказує на те, що кожному з них притаманна своя специфічна *дійсність*, у котру може проектуватися зміст інших поясів, збіднюючи в цілому всю системну картину мД. Отож М – це одна межа, що задає рамки дійсності мД, яка безпосередньо уможливорюється на реально-практичному матеріалі людської ковітальної діяльності. Тому вчений справедливо зазначає, що феноменально “площина дошки чи паперу, на якій ми замальовуємо схеми, формули, графіки, таблиці і все інше, що виявляє ідеальний зміст М, протистоїть, якщо розглядати її відносно вісі Д-К, реальному змісту і світу мД” [10, с. 287].

Отже, стартова відмінність полягає в тому, що Г.П. Щедровицький розрізняє мД і МД: перша, характеризуючи ситуативну динаміку миследіяльних опозиціонерів, є окремим поясом другої як цілісного ідеального об’єкта теоретизування-методологування, котрому властиві довершений зміст і системна будова. Сам розподіл і визначення ситуацій мД здійснюється тут стосовно процесів Д-К, точніше – активів передачі тексту повідомлення від однієї ситуації до іншої, від останньої до наступної і т. д. Проте діалектика основоположних і ситуативно похідних процесів, котрі у взаємодоповненні становлять певну поліфонію мД, має повно імовірнісний характер. Так, умови мД “можуть як об’єднуватися в одну ситуацію, і тоді акт Д-К втрачає своє самостійне значення і вміщується в саму ситуацію мД як окремий її елемент чи зв’язок, або ж, навпаки, різко і жорстко розділяється, і тоді процес Д-К стає єдиним, котрий пов’язує й організує мД, а відтак виконує додаткові умови щодо більшої її виразності та поінформованості” [10, с. 288]. При цьому форми і способи спричинення й відповідно організації процесів мД у різних ситуаціях вирізняються межевою складністю й багатоманіттям (культурне нормування, соціальна організація, цільова і технічна детермінації тощо), а самі мД як цілісності є “гетерогенними, гетерохронними і гетерархівованими штучно-природними полісистемами”

(Г.П. Щедровицький), що вимагають адекватного багатостороннього системного опису, дослідження, проектування і програмування.

Друга особливість аналізованої робочої схеми МД полягає в тому, що між трьома зазначеними поясами як різними типами дійсності не існує відношення тотожності. Здебільшого вони взаємовідображаються у процесах розуміння, інтерпретації і рефлексії, тобто шляхом переоформлення одного поясу-процесу в інший. У такий спосіб виникає й утверджується *вторинна рефлексивна фіксація* того чи того здійсненого відображення, хоча інколи ці організованості змісту просто переносяться з однієї дійсності на іншу. Тому будь-яка власне мисленнева форма “повинна знімати і згортати у собі тривалий і складноорганізований процес послідовних і зіркоподібно стикувальних мисленневих, рефлексивних і метамисленневих фіксацій, а розуміння цієї форми передбачає зворотний процес розгортання (сутнісно – декодування) усієї надскладної наступності зазначених перетворень-фіксацій” [10, с. 290].

Ще однією істотною особливістю аналізованої схеми МД є те, що горизонтальне зв'язне розгортання й одночасно об'єднання трьох досліджуваних поясів миследіяльності в одне системне ціле уможлиблюється, з одного боку, завдяки процесам розуміння, з іншого – рефлексії, і ще з іншого – інтерпретації. Всі вони своєрідними рухами і переходами, що охоплюють вертикальний діапазон функціональної дії МД, пронизують усі пояси-процеси – мД, Д-К, М. Внаслідок цього виявлені у мисленневій формі зміст і смисли “визначаються не лише наступними ланцюжками і структурами стрижневої МД, які вдається розкрити й розгорнути за кожною формою мисленневого знання, а й ланцюжками і структурами вторинних миследіяльних процесів, котрі рефлексивно обіймають вихідну базу структури МД” [10, с. 290].

Насамкінець цього короткого аналітичного дискурсу в проблематику структури, смислу і змісту МД як специфічної *трипоясової метадійсності* вкажемо на ще один, попри інші її особливості, важливий момент. “Кожен із названих поясів МД, включаючи розуміння і рефлексію, – пише Г.П. Щедровицький, – може відокремлюватися від інших і виступати в ролі відносно автономної і самостійної системи” [10, с. 291]. Так, М, формалізуючись й об'єктивуючись у відриві від рефлексії Д-К і мД, продукує чисті форми мислення, точніше змістові знаково-знаннєві форми, котрі все ж не мають смислового зв'язку із ситуаціями Д-К і практичного мД. З іншого боку, відрив Д-К від двох інших поясів МД об'єктивує бездіяльне і бездумне мовлення, перетворюється на гру слів, словоблуддя. Аналогічно ізольоване мД стає закостенілим, суто відтворювальним, а відтак позбавляється духовності, регуляторів осмисленої зміни і чинників розвитку. Так само спроможні відокремитися процеси розуміння та рефлексії, повністю поглинаючись структурами учбової діяльності (голове – зрозуміти) у першому випадку і набуваючи ознак психопатології (діагноз – персеверація) – у другому. Отож, мовиться про редуковані й тому вироджені форми МД, соціальна практика

яких, на жаль, є досить широкою, навіть масовою. Тому перед науковцями, політиками, управлінцями й усіма іншими професіоналами стоїть завдання утримати змістово-сміслову, а в ідеалі – гармонійну, цілісність МД.

У попередньому дослідженні нами обгрунтована *модель методологування* як багаторівнева й відповідно багатокритеріальна метасистема професійної діяльності, щонайперше у сфері науки [8]. Видається слушним, що є можливість далі розвинути ці базові методологеми, якщо переосмислити вищепроаналізовану схему трипоясової організації МД у вітакультурному парадигмальному контексті [див. 6; 7; 9]. Саме цей крок і здійснений нами: створена *модель взаємодоповнення* поясів мислєдїяльностї (Г.П. Щєдровицький) і професійного методологування (А.В. Фурман) (*рис.*). Вона дає більш розгорнуту і деталізовану картину того, якою в ідеалі має бути вітакультурно зорїєнтована, ефективна і досконала, методологічна діяльність. Аргументуємо новизну її окремих знакових, графічних і понятійних елементів.

По-перше, на основі трьох відомих поясів МД виділяється п'ять нашарувань ПМ, що цілком логічно, зважаючи на два моменти: а) сам Г.П. Щєдровицький ставить в один ряд процеси розуміння і рефлексії із поясами мД, Д-М, М, коли говорить про їх відносну системну автономність і самостійність, і б) адекватним терміном, що повно описує будову, смисл і формовиявлення усіх п'яти типів змістово-мисленневих дійсностей, є поняття "*пояс-процес*". Більше того, так само як процеси розуміння і рефлексії охоплюють та пронизують пояси-процеси МД, так і останні, на наш погляд, наскрізно представлені у функціонально-розвитковому перебігу перших. Лише очевидна розмитість місцєрозташування розуміння і рефлексії як поясів-процєсів та нечіткїсть індикаторів їх формовиявлення "не дозволити" фундатору оригінальної наукової школи охарактеризувати їх у методологічній ролі "поясів". І це підтверджує рисунок: вони справді вклинюються вузькими полосами по обидві сторони центральної ланки ПМ – Д-К, тенденційно та домінантно обслуговуючи змістово-смісловий перебіг-баланс відповідно між поясами-процєсами мД і Д-К та Д-К і М. Щодо індикаторів, то критеріально поле активізації процесів розуміння перебуває головнo в межах відтворення і передбачення думок опонентів [8, с. 8], а відтак продукує їх певні означення, осмислення та реінтерпретації, передусім у так важливих для проблемно-конфліктного розгортання Д-К словесних текстах. Натомість зародження процесів рефлексії у вигляді виходу в *рефлексивну позицію* відбувається ще в напруженому мисленневому полі між поясами мД і Д-К. Однак основна частина самоусвідомлювального дійства припадає саме на ділянку *взаємобертання процесів* Д-К і М, коли розпочинається новий вертикальний зсув усієї сукупної МД до пояса М, тобто коли колектив шукає нові схематизми та знакові форми для того, щоб подати тепер в об'єктивно зорїєнтованій формі ситуацію групового методологування, розрізняючи й утримуючи з допомогою спеціальної техніки розуміння схем та роботи з ними два різновиди таких

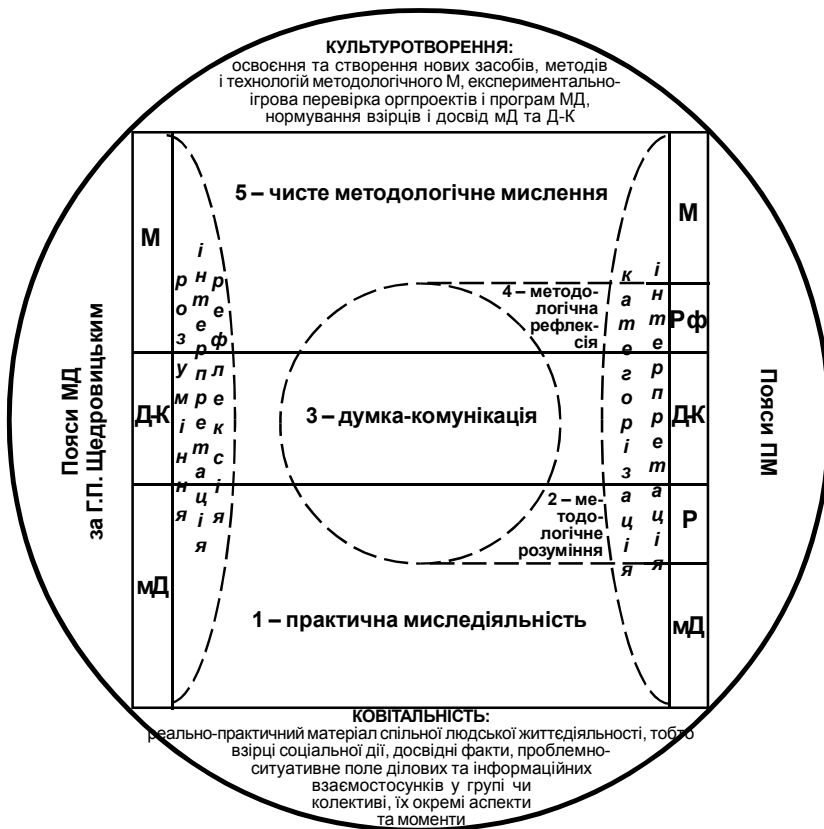

Рис.

*Взаємодоповнення поясів мислєдіяльності (МД)
і професійного методологування (ПМ) у системі
вітакультурно зорієнтованої методологічної діяльності*

ситуацій – ігрову і соціально-культурну. Тому ситуативний аналіз переходить, за Г.П. Щедровицьким, в *аналіз ситуацій*, лише тепер як штучних чи природних об'єктів, а не як рамок та умов колективної МД, і разом з тим з'являється характерна для *методологічного М* можливість подвійної роботи зі схемами – *об'єктно-онтологічної та оргдіяльної* [див. 10, с. 295–296].

По-друге, центральною ланкою як МД, так і ПМ є *думка-комунікація*, котра, мов ядерний реактор, випромінює різні потоки променів-процесів колективної методологічної діяльності, забезпечуючи мисленнєвою енергетикою її первинні і вторинні форми, процеси, механізми. Д-К – це завжди поле боротьби і взаємозаперечення, в якому практично неможливо розрізнити правильні висловлювання і неправильні, адже саме цей пояс-процес функціонує за стохастичними законами багатьох логік, суперечностей, конфліктів, антиномій. Останні час від часу спричиняють хвилеподібні зсуви усєї сукупності МД дослідницького колективу за “рефлексивними вертикалями” й одночасно зумовлюють “створення нових рефлексивних форм Д-К, зорієнтованих на виявлення і фіксацію причин та джерел суперечностей, конфліктів і розривів у МД. На рівні М-К, – підкреслює Г.П. Щедровицький, – вся ця робота оформляється як ситуативний аналіз, цілевизначення і ситуативна проблематизація...” [10, с. 295].

По-третє, нижня і верхня межі схеми критеріально визначаються широким діапазоном ПМ у рамках системи “*ковітальність – культуротворення*”. І це зрозуміло чому, адже первинною є Велика Система Життя, а культура – лише вторинна реальність, хоча саме вона “безупинно примножує смисли та цінності, отже, мультиплікує свої умовно-символічні постави” [2, с. 37]. Ось чому *вітацетрична* (Б.В. Попов) і *вітакультурна* (А.В. Фурман) *парадигми* обстоюють три-чотири основних поняття-концепти (Дім – ковітальна спільнота – культурне тіло – духовна аура), що об'єднані своєрідним мегасинтезом Культури та Життя, котрий задає фундаментальну реальність існування людини на Землі. До того ж “культура у вітальному вимірі рівнозначна соціальності” [7, с. 20], а остання у своєму сутнісному уможливленні – це завжди багатоголосся не стільки індивідуальних суб'єктів, скільки ковітальних, котрі володіють не лише відповідними родовими першосмислами, а й у вершинних домаганнях виявляють уміння оперувати та створювати символи, у т. ч. засоби, методи і технології власного мислезреалізування. Так постає **культуротворення** як складний драматичний процес спільного використання/продукування нових смислів, знаково-знанневих форм мислення – буденного, аматорського, професійного. Ось чому “розвиток культури утверджується і як вироблення нових смислів і значень, котрі регулюють діяльність, поведінку і спілкування людей, і як формування нових кодових систем, що закріплюють і транслують ці смисли і значення” [5, с. 64]. Звідси очевидно, що професійне методологування, з одного боку, причетне до вдосконалення ковітальної самоорганізації груп, колективів і соціуму в цілому, з другого – його головною функцією-місією є інтенсивне *культурозбагачення* та не менш маш-

табне культуротворення довілля, хоча й обмеженого у просторі і часі. А найголовніше те, що воно забезпечує *саморозвиток* і *самотворення* кожного учасника методологічної роботи за умови його виходу в дійсність М про МД, коли він проектує й програмує своє майбутнє методологування, змінює і трансформує самого себе як мислячого, комунікативного, миследіяльного. Причому “вся ця робота здійснюється у розупредменених формах М – ситуативних, таблично-типологічних, структурно-функціональних та ін. – і належать сфері не наукового, а власне методологічного М, яке розвивається у своєму формальному змісті над предметами і проходить немов би крізь них” [10, с. 296]. Не дивно, що немов підсумуючи цю тезу, С.Б. Кримський пише: “Отож культуру не можна знати, її можна лише творити чи власною майстерністю, чи потрясінням свого серця, чи тим і другим водночас” [1, с. 56].

По-четверте, до структури схеми ПМ, поряд із процесом інтерпретації, вводиться ще один надважливий процес – *категоризації*. Річ у тім, що, не зважаючи на багатоманіття вітакультурних феноменів, усі вони організовані у цілісну систему, системоутворювальним чинником якої є межові засади – *світоглядні універсалії*, або *категорії культури*, що у своїй взаємодії задають холистичний узагальнений образ людського світу. Категорійні структури, як зазначає В.С. Стьопін, акумулюють накопичений соціальний досвід, забезпечують його рубрикацію і систематизацію, “виступають не лише як форми раціонального мислення, але й як схематизми, що визначають людське сприймання світу, його розуміння і переживання”, нарешті відіграють роль своєрідних глибинних програм соціального життя, а смисли універсалій культури утворюють у своїх системних зв’язках *категоріальну модель світу* [5, с. 65–67]. У будь-якому разі категоризація – механізм наскрізного врегулювання і гармонування поясів-процесів ПМ, що набуває найбільш досконалого функціонування у змістово-смислових контурах Рф і М. Здійснити її повний функціональний акт – це означає наповнити особливим логічним змістом і смислом таке найзагальніше поняття, що фіксує в нашій ПМ зв’язки і відповідності між: а) здійснюваними операціями і діями, б) об’єктом, до якого останні застосовуються, в) мовою, якою все це висловлюється, та г) іншими поняттями [див. 3, с. 89–90]. У цьому разі професійна робота з категоріями як світоглядними універсаліями є не лише показником *зрілого методологічного мислення*, котре “вільне стосовно меж наукових предметів і загалом щодо меж науки, історії, техніки, практики” [4, с. 32], а й виявляється, за словами Г.П. Щедровицького, могутнім засобом аналізу і розв’язання задач, рівного якому в практиці сьогодення немає нічого.

Очевидно, що запропонована схема взаємодоповнення поясів МД і ПМ є *схемою ідеальної сутності*, а тому покликана слугувати теоретичним підґрунтям для виведення із неї та мисленнєвого конструювання інших різних схем, що диференціюватимуться на дві групи: а) ті, що моделюють різні конкретні системи ПМ (наприклад, такою є схема психологічної експертизи Л.З. Ребухи, що

друкується у цьому модулі ВК-млина) й у такий спосіб поміщають базові структури МД і ПМ в онтологічну площину та розглядають їхні пояси як реальні; б) ті, що проектують ідеально-змістові центри як більш складні і гнучкі форми співорганізації М, Рф, Д-К, Р, мД, котрі “могли б забезпечити швидке розупредметнення наявних структур МД, утримання їх смислу і змісту в непередметних (чи надпередметних) знакових формах і нове упредметнення їх у структурах та організованостях М, Д-К, мД, адекватних комплексам МД” [10, с. 293]. Останні також будуть ідеальними, а відтак дійсними, розглядаючи базову структуру ПМ як об’єктивний зміст тієї чи іншої структури – мислення, рефлексії, розуміння, інтерпретації чи категоризації. Реальним підтвердженням цього є принаймні шойно здобуті два продукти нашого методологування – математичні формули МД і ПМ та схема-матриця модульно-розвивального простору ПМ, що потребують окремого детального розгляду.

1. *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів. – К.: Вид. ПАПАНА, 2003. – 240 с.
2. *Попов Б.В.* Альтернативна модель етносу та людини. (Кілька зауваг щодо вітацентричної парадигми) // *Філософська думка.* – 2001. – №3. – С. 37–53.
3. *Путеводитель по методологии Организации, Руководства и Управления: Хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого.* – М.: Дело, 2003. – 160 с.
4. *Путеводитель по основным понятиям и схемам методологии Организации, Руководства и Управления: Хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого.* – М.: Дело, 2004. – 208 с.
5. *Стёпин В.С.* Культура // *Вопросы философии.* – 1999. – №8. – С. 61–71.
6. *Фурман А.* Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв’язання складних проблем // *Інститут експериментальних систем освіти: Інформ. бюлетень.* – Вип. 4. – 2004. – С. 4–7.
7. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.
8. *Фурман А.* Рівні та критерії методологування у професійному здійсненні науково-дослідної діяльності // *Вітакультурний млин.* – 2005. – Модуль 1. – С. 5–13.
9. *Фурман А.* Теорія освітньої діяльності як метасистема // *Психологія і суспільство.* – 2001. – №3. – С. 105–144.
10. *Щедровицкий Г.П.* Избранные труды. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.

Надійшла до редакції 31.08.2005